

TOMISLAV RAUKAR

HRVATSKA NA RAZMEĐU XV. I XVI. STOLJEĆA

Tomislav Raukar
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
YU, 41000 Zagreb

UDK: 949.713"14/15"
Izvorni znanstveni rad
Ur.: 1990 – 04 – 10

U prilogu se utvrđuju glavne smjernice društvenog razvoja u Hrvatskoj na razmeđu XV. i XVI. stoljeća. Društveni procesi i društvene promjene u Hrvatskoj objašnjavaju se uzajamnim odnosom kraljevske vlasti i vanjskog pritiska. U XV. stoljeću taj se odnos potpuno mijenja, jer opada sposobnost obrane hrvatskih zemalja, a raste pritisak Turskoga Carstva. Nakon godine 1500. Turci u etapama osvajaju veći dio hrvatskoga prostora. Pozivi Hrvatske za pomoć ne odjekuju u Evropi, ali je Hrvatska upravo u epohi turskih ratova svojim kulturnim stvaranjem integralni dio evropskoga razvoja.

a) uvod

1. Hrvatska povijest na razmeđu XV. i XVI. stoljeća jest ono razdoblje u razvoju hrvatskoga naroda u kojem se u neprekidnim mijenama pojavā prožimaju suprotnosti što bismo ih mogli sažeti u uzajamnost razgradnje i stvaralaštva, smrti i rasta, porazā i uspjehā. I kakogod pristupili toj epohi hrvatske povijesti između 1450. i 1550, a napose u prvoj četvrtini XVI. stoljeća, kada se temeljito mijenjalo društveno ustrojstvo srednjovjekovlja, nužno ćemo zaključiti da ta povijest ne bijaše ni jednostavna, ni spokojna, naprotiv, da je Hrvatska tada u veoma nepovoljnim okolnostima koje su postupno zahvaćale gotovo čitav hrvatski prostor morala napregnuti sve svoje snage da bi osigurala vlastiti opstanak. U takvu se naporu na površini povijesti izmjenjuju procesi društvene razgradnje i misaona uzleta, često žestoko suprotstavljeni na veoma suženu prostoru, u neposrednoj blizini. Tursko kopito, palež i sužanjstvo **pred** gradskim zidinama Splita i Marulićevo stvaralaštvo **unutar** njih u prva dva desetljeća XVI. stoljeća, od »Molitve suprotiva Turkom« i »Judite« do »Pisma papi Hadrijanu VI«, znak su toga razdoblja.¹ Prostorna blizina, ali i apsolutna udaljenost pojāva

1. M. Tomasović, Marko Marulić Marul, Zagreb, 1989.

razaranja i misaonosti stvarni su sadržaj hrvatske povijesti. ne samo pod splitskim bedemima nego na gotovo čitavu prostoru hrvatskih zemalja oko godine 1500.

2. U ograničenu opsegu ovoga priloga jedva se mogu ocrtati sve odrednice te, prividno pro-
turječne, i veoma složene povijesti. Historiografija je sabrala golemu građu o Hrvatskoj u XV.
i XVI. stoljeću, od cjelovitih pregleda ili sinteza do opsežne bibliografije pojedinačnih tekstova,
ali pregled hrvatske povijesti, utemeljen na interdisciplinarnoj sveobuhvatnosti i metodološkim
načelima društvene povijesti, još nije napisan.² Stoga i ovaj prilog prije svega valja shvatiti kao
nacrt za jednu buduću sintezu o temeljnim smjernicama hrvatske povijesti na razmeđu XV. i
XVI. stoljeća, kao pokušaj procjene njezinih procesa i promjena u ustrojstvu društva. U sredi-
štu, pak, takva pogleda u hrvatsku povijest bit će njezin evropski kontekst i pitanje o mjestu Hr-
vatske u evropskom ozračju što se s najvećom jasnoćom iskazuje upravo u prijelomnom razdob-
lju nakon godine 1500. Pri tome se očituju primjetne razlike spram čitave ranije povijesti: ako je
Hrvatska već od ranog srednjeg vijeka bila sama po sebi, po bitnim obilježjima društvenog raz-
voja, sastavnim dijelom evropske/mediteranske povijesti, onda valja istaknuti da je njezina ja-
ka evropska usmjerenost na početku XVI. stoljeća bila i plodom egzistentnog otpora spram tur-
skega pritiska koji u tom razdoblju svakako tvori temeljnu odrednicu njezine povijesti.

b) Razvojne strukture: uzročnosti, ovisnosti

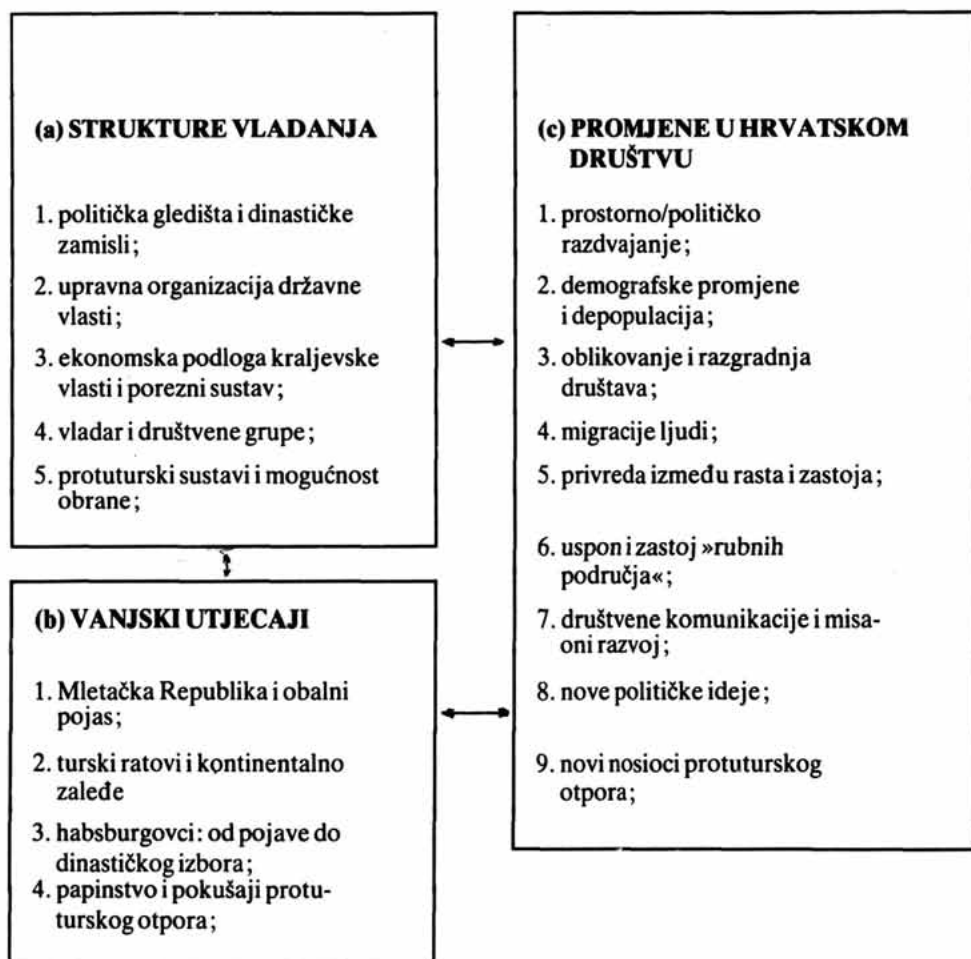
3. Ključni raspon razgradnje i stvaralaštva u Hrvatskoj na razmeđu XV. i XVI. stoljeća bijaše
plodom prožimanja složenih društvenih procesa. Njihove su značajke i gibanja ovisili o
uzajamnom djelovanju tri glavna razvojna područja: (a) strukture vladanja, (b) vanjski utjecaji
i (c) promjene u hrvatskom društvu. Svako je od tih područja bilo strukturalno složeno, osjetlji-
vo i ovisno o promjenama u drugim razvojnim područjima. Ako, dakle, istraživački i smijemo
zasebno razlagati o razvoju kraljevske vlasti, djelovanju Venecije ili Turske, o demografskim
promjenama i migracijama ili o značajkama privrede, ipak je tek njihovo komparativno prouča-
vanje nužni preduvjet ocrtavanju društvenih procesa u Hrvatskoj oko godine 1500.

Sl. 2. – *Boj s Turcima u Hrvatskoj (prema drvorezu Hansa Burgkmaura)*

2. O bibliografiji historiografije o hrvatskoj povijesti u kasnom srednjem vijeku: Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb, 1953, 800-812 (J. Šidak); J. Šidak, Hrvatska historiografija 1955-65, Historijski zbornik (dalje: HZ) XVIII, 1965, 1-18; T. Raukar, Historiografija od 1965. do 1975. za hrvatsku povijest do g. 1918, Srednji vijek (do 1527), HZ XXXI-XXXII, 1978-79, 3-20; N. Budak, Hrvatska historiografija o srednjem vijeku (do 1527) [1975-85], HZ XL, 1987, 1-21.

4. Strukturalna uzajamnost razvojnih područja hrvatske povijesti na razmeđu XV. i XVI. stoljeća mogla bi se sažeto ovako predočiti:

5. Složeni raspon društvenih promjena u Hrvatskoj (c), koje su između 1450. i 1550. postupno ugrožavale i mijenjale baštinjeno ustrojstvo srednjovjekovne epohe, ovisio je u kasnom srednjem vijeku prvenstveno o odnosu strukturâ vlasti (a) i vanjskih činitelja (b), o uzajamnosti dvaju razvojnih područja što bijahu usmjeravajuće odrednice društvenih procesa na prostoru od Drave do Jadrana. U tijeku XV. stoljeća odnos područja (a) i (b) sve se više mijenjao, slabila je djelotvornost kraljevske vlasti i upravnog ustrojstva zemalja krune sv. Stjepana, a pojačavao se pritisak vanjskih snaga, na prvom mjestu Turskog Carstva. Najistaknutiji vladari XV. stoljeća, Žigmund i Matijaš Korvin, pokušavali su se oduprijeti nepovoljnim pojavama vanjskog razvoja, prije svega turskom pritisku što je od posljednjih desetljeća postajao sve jačim, ali je sa stajališta hrvatske povijesti plod njihovih nastojanja ipak bio samo dijelom uspješan. Žigmund

bijaše vladarom složene djelatnosti i širokih programa, mnogo više usmjeren prema evropskim zbivanjima i Carstvu, nego prema zemljama krune sv. Stjepana. Njegov je vladarski zbir za Hrvatsku bio nepovoljan: Žigmund nije mogao spriječiti ključni čin – mletačko osvajanje istočno-jadranske obale. Nasuprot Žigmundu, Matijaš Korvin bijaše mnogo više okrenut balkansko-panonskom prostoru, moglo bi se reći upravo onoliko koliko je Osmansko Carstvo nakon pada Bosne 1463. bilo bliže, opasnije zemljama krune sv. Stjepana, prije svega hrvatskim zemljama, nego što je bilo u Žigmundovoj epohi, ali je i znatan dio njegove vladarske djelotvornosti bio usmjeren prema srednjoj Evropi i uzaludnoj zamisli o carskoj kruni.³ Matijaš zbog toga, a i zbog složena spleta drugih razloga, nije mogao zaštititi Hrvatsku od razarajućih posljedica turskih naleta. U 70-im godinama XV. stoljeća turske su čete iz Bosne prodirale na hrvatski teritorij u dva glavna smjera: prema Slavoniji i prema Hrvatskoj sjeverno i južno od Velebita, što do prve četvrtine XVI. stoljeća ostaje glavnim prostorom turskih ratova u Hrvatskoj.⁴ Ali, ako Matijaš nije zaštitio Hrvatsku od pustošenja, ipak je uspostavljanjem protuturskog sustava, od Srebrničke i Jajačke banovine do kraljevskih gradova u južnoj Hrvatskoj (Ostrovica, Knin, Klis), za više od polovice stoljeća odgodio širenje Osmanskog Carstva na hrvatski prostor i to je važni, neprijeporni plod korvinovskoga razdoblja.⁵

6. Vladanje Jagelovića, što zaprema ono vrijeme između 1490. i 1526. koje je u središtu pozornosti ovoga priloga, valja prosuđivati u usporedbi sa žigmundovskim i korvinovskim razdobljem. Polazištem je usporedbe temeljni zaključak: društveni preduvjeti za Vladislava II i Ludovika II bijahu upravo onoliko skromniji, a njihova vladarska djelotvornost onoliko ograničena, koliko se u tom razdoblju pojačavao pritisak vanjskih snaga (Turci). To znači da se tek u njihovoj epohi naglo i konačno raspala, u XV. stoljeću s toliko napora održavana, ravnoteža između razvojnih područja (a) i (b). Dosljedno tome, i zbir promjena u hrvatskom društvu, uglavnom s negativnim značajkama (c/1-5), valja prije svega smatrati zrcalom epohe Jagelovića.⁶ Slabljenje vladarske moći Jagelovića posljedica je činjenice da ta dinastija ulazi u hrvatsku povijest s bitno umanjenom ekonomskom podlogom i ograničenim mogućnostima političkog djelovanja.⁷ Ako su istaknuti vladari XV. stoljeća (Žigmund, Matijaš Korvin) vodili pretjerano široku, raspršenu evropsku politiku, pa je i to bio jedan od uzroka zbog kojih je hrvatski prostor bio izložen vanjskom pritisku i početnog/političkog razdvajanja, onda su Jagelovići na taj proces, koji se nakon 1500. pretvara u društveno »raščinjavanje«,⁸ još jače, pogubnije djelovati, ali zbog sasvim suprotna razloga: ne samo da nisu mogli voditi nikakvu vlastitu vanjsku politiku, nego su i svojim oskudnim dinastičkim djelovanjem bili samo periferni, više-manje bespomoćni dodatak političkim sustavima što se na početku XVI. stoljeća oblikuju na evropsko-mediteranskom prostoru, izvan područja ugarsko-hrvatske države. Političke domete Vladislava II i opseg njegove djelotvornosti spram Hrvatske lijepo ocrtaavaju protuturski savez 1501. i Cambrajska liga 1508.

7. Da bismo pokazali koliko je uključivanje Vladislava II u protuturski savez 1501. bilo plodom mletačke politike i mletačko-turskih odnosa, a ne činjenice da je u osvit XVI. stoljeća

3. Vj. Klaić, *Povijest Hrvata II*, Zagreb, 1900, 239-344; II 2-3, Zagreb, 1901-1904, još uvijek je najbolji prikaz epoha Žigmunda i Matijaša Korvina u hrvatskoj historiografiji.

4. O turskim ratovima općenito: Klaić, n. dj., II 2-3; za Dalmaciju u XV. i XVI. st.: T. Raukar – I. Petricioli – F. Svetec – S. Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar, 1987, 66-72, 177-226.

5. F. Moačanin, *Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787*, u: *Vojna krajina*, Zagreb, 1984, 24-25.

6. O Jagelovićima u hrvatskoj povijesti: M. Mešić, *Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vijeka*, Književnik I, sv. 3, Zagreb, 1864, 401-431; sv. 4, Zagreb, 1864, 505-543; II, Zagreb, 1865, 61-78, 195-218; isti, *Banovanje Petra Berislavica za kralja Ljudevita II*, *Rad JAZU* 3, Zagreb, 1868, 1-64; isti, *Hrvati nakon bana Berislavica do muhačke bitke*, *Rad. 18*, Zagreb, 1872, 77-163, 22, 1873, 55-204.

7. O poreznom sustavu i finansijskim prilikama u doba Jagelovića: Klaić, n. dj., II 3, 200-202, 252, 278 (izvještaj mletačkog poslanika A. Surianaziz 1516.); Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972, 350-353 (krunidbena zavjernica 1491); J. A. Udarmček – I. Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb, 1976, VII – XIX, 3-132.

8. »Hrvate raščini«, znameniti je izričaj glagoljaša Šimuna Klimantovića s početka XVI. stoljeća o sultanu Mehmedu II (Vj. Stefančić, Klimantović (Klemenović), Šimun, *Enciklopedija Jugoslavije* 5, Zagreb, 1962, 255-256).

turska opasnost postala egzistentnim pitanjem hrvatskih zemalja, prisjetimo se nekoliko općepoznatih podataka.

Turci su od početka 90-ih godina XV. stoljeća, nakon isteka sedmogodišnjeg primirja što ga je 1483. s njima bio sklopio Matijaš Korvin, provaljivali u Hrvatsku, ali Vladislav II nije mogao organizirati znatniji otpor. Za takav rat nije raspolagao ni s novčanim sredstvima niti s potrebnom vojskom, pa je bio primoran na sklapanje primirja s Turcima.⁹ U više-manje pasivni stav Jagelovića spram Turaka promjene unosi tek mletačko-turski rat što je započeo 1499. turskim provalama u zaleđa dalmatinskih gradova.¹⁰ Ugrožena na široku prostoru od Dalmacije do Peloponeza, Venecija je svim silama nastojala stvoriti protuturski savez i u nj uključiti i ugarsko-hrvatskoga kralja Vladislava II. Nakon dužih pregovora, u svibnju (13. V) 1501. sklopljen je savez između Venecije, pape Aleksandra VI i Vladislava II, prema kojemu je ugarsko-hrvatski kralj trebao dobivati novčanu pomoć od 140.000 dukata godišnje.¹¹

8. Pažljivije razmatranje tijeka tog rata upućuje na zaključak o prevladavajućoj ulozi Mletačke Republike i sporednom položaju Vladislava II. U ratovima s Turcima istakao se tada, doduše, ban Ivaniš Korovin, primjerice pobjedom kod Jajca 1501,¹² ali je sudionništvo ugarsko-hrvatskog kralja bilo nesamostalno i nedjelotvorno. Aktivnim činiteljem rata bila je Mletačka Republika i njezin odnos s Osmanskim Carstvom, pa je o ta dva središta i ovisio ishod rata. Potkraj 1502. Venecija je sklopila mir sa sultanom, nakon čega Vladislavu II i nije preostalo drugo nego da i sâm sklopi mir s Turcima.¹³

Mletačko-ugarski odnosi nakon tog rata, do potkraj prvog desetljeća XVI. stoljeća, još jače ističu odlučnu ulogu Mletačke Republike i podređeni položaj ugarsko-hrvatskog kralja. Polazeći od činjenice da će njezine posjede na istočnom Jadranu najbolje čuvati otpor Jagelovića i hrvatskih feudalaca Turcima, Venecija je nakon protuturskog saveza 1501. sklopila i novi ugovor s Vladislavom II 31. I. 1503.¹⁴ U oba je ugovora važnim sastavnim dijelom bila novčana pomoć Budimu. Prema sačuvanim podacima, Venecija je od lipnja 1501. do ožujka 1503. isplatila Vladislavu oko 124.000 dukata.¹⁵ Novim se, pak, ugovorom obvezala da će nakon sklapanja mira s Turskom i dalje plaćati ugarsko-hrvatskom kralju 30.000 dukata godišnje; Vladislav II preuzeo je samo jednu obvezu – da od Turaka brani područje vlastite države.¹⁶ Sve do potkraj 1510. Venecija je uistinu i pomagala Vladislava: između rujna 1503. i rujna 1510. kralj je, prema poznatim vrelima, primio oko 116.000 dukata.¹⁷

9. Ali, kolikogod je u tom odnosu spram Turaka Vladislav II bio sasvim podređen mletačkoj politici, ipak su se kraljevi i mletački ciljevi u tom razdoblju uglavnom poklapali, pa su bili korisni i sa stajališta hrvatske povijesti. Ta je činjenica donekle prikrivala političku nesamostalnost Jagelovića, ali su je, nasuprot tome, temeljito osvijetlila zbivanja oko Cambrayske lige.

Kao što je Mletačka Republika od početka 1500. započela diplomatski privlačiti Vladislava II u protuturski savez, tako je Cambrayska liga nakon 1508. nastojala dopuniti protumletački savez ugarsko-hrvatskim kraljem, postavljajući pred njega zadatak osvajanja Dalmacije. Venecija je to svim silama nastojala spriječiti, pa je u jesen 1509. uputila u Budim svojega poslanika, Pietra Pasqualiga, da zastupa mletačke interese.¹⁸ Pasqualigo, doduše, nije uspio spriječiti kra-

9. Klaić, n. dj., II/3, 199 (primirje 1495).

10. Raukar-Petricioli-Švelec-Perić, n. dj., 179-187.

11. I libri commemoriali della Republica di Venezia, Tomo VI, Venezia, 1903, 46-47.

12. Klaić, n. dj., II/3, 218.

13. isto, 220.

14. I libri commemoriali VI, 55.

15. isto, 48, 52-53, 55-56; Raukar-Petricioli-Švelec-Perić, n. dj., 199.

16. O odnosima između Mletačke Republike i Jagelovića; Raukar-Petricioli-Švelec-Perić, n. dj., 199-206.

17. I libri commemoriali VI, 67, 74, 78, 82, 88, 92, 94, 97, 102, 104-106.

ljevo pristupanje ligi, ali se u toj epizodi ipak jasno ocrtava ona suprotnost što je čini zrelo državništvo (Mletačka Republika) spram nevješta vladara (Vladislava II). Kralj je na saboru u Tathi (5. VII. 1510.) preuzeo obvezu rata za Dalmaciju (nakon 1. IV. 1511.), ali je Pasqualigo dobro znao, kako to pokazuju njegova izvješća (dispacci) mletačkoj vladi, da Vladislav tu obvezu ne može ispuniti i da Budim neće pokrenuti rat protiv Republike. Jer, zamisao o Vladislavovu pohodu na Dalmaciju bila je 1510. višestruko neutemeljena i neostvariva, kako s obzirom na stvarne novčane i vojne mogućnosti vladara (novčano ga u trenutku kada se drži sabor u Tathi još uvijek pomaže Venecija protiv koje bi kralj trebao krenuti u vojni pohod!), tako i s obzirom na činjenicu da tada glavnom silom ugrožavanja bijahu Turci, a ne Mletačka Republika.¹⁹ O tome, razumije se, i ne bi bilo nužno tako iscrpno razlagati, da nevješta politika Vladislava II nije tada bila najtješnje vezana uz temeljno pitanje hrvatske povijesti nakon 1500 – egzistentnu ugroženost Hrvatske.

c) I »nalegoše na jazyk hrvatski«

10. Pitanje vladarske djelotvornosti nakon 1490. ni za koji dio zemalja krune sv. Stjepana nije bilo tako odlučno kao za Hrvatsku sjeverno i južno od Velebita, u tom razdoblju, oko 1500. niti za srednjovjekovnu Slavoniju. Izričaj popa Martinca u glagoljskom brevijaru 1493. o Turcima koji »nalegoše na jazyk hrvatski« nije samo svjedočanstvo o teškom dojmu što je rasap na Krbavskom polju ostavio za suvremenike, nego, možda još više, i sažeti znak hrvatskog Šesnaestog stoljeća, napose njegove prve trećine, do pada Klisa 1537.²⁰

Između 1490. i 1537. turska je opasnost postajala sve jačom, oslanjajući se na dva velika kršćanska poraza, krbavski 1493. i mohački 1526. Nakon što je pogibijom bana Petra Berislavića 1520. zaključena ona epoha turskih ratova, kojima je ciljem bilo samo pustošenje i društveno slabljenje hrvatskih zemalja, nastupila je, za bana Ivana Karlovića, etapa ubrzana osvajanja Hrvatske. Između 1522, kada su Turci zauzeli Knin i Skradin, i 1528, kada je palo Jajce, konačno je razoren onaj dio korvinovskog protuturskog sustava što se protezao hrvatskim područjem, odupirući se širenju Osmanskog Carstva na Hrvatsku i Slavoniju. A kada su jedno desetljeće kasnije pod tursku vlast pali Požega (1536) na sjeveru, a Klis (1537), Nadin i Vrana (1538) na jugu, osmanski se polumjesec duboko zario u hrvatski prostor, približno do crte Požega-Bihać-Velebit-obalni pojas od Zrmanje do Cetine.²¹ Ali, tursko osvajanje bijaše samo konačnim činom »raščinjavanja«; ono, kao temeljni društveni proces hrvatske povijesti, počinje već u drugoj polovici XV. stoljeća.

11. U određivanju procesa društvenog »raščinjavanja« za Hrvatsku je razmeđem bio pad Bosne 1463. Kako je već istaknuto, od kraja 60-ih godina XV. stoljeća počinju turski prodori u Hrvatsku, a istodobno se sve jasnije ocrtavaju one promjene u hrvatskom društvu što će, postajući nakon 1490. sve izraženijima, tjeskobom i razaranjem obilježiti XVI. stoljeće. Opseg i dalekosežnost društvenih promjena u Hrvatskoj, pak, najtočnije iskazuju demografski pomaci i gibanja ljudi.

Migracije ljudi, u ishodištu kojih bijahu društveni poremećaji na kontinentalnom prostoru,

18. Dispacci di Pietro Pasqualigo, *Commissiones et relationes venetae I*, Zagreb, 1876, 108-132.

19. Raukar-Petricioli-Švelec-Peričić, n. dj., 200-202.

20. Zapis popa Martinca: F. Šišić, *Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)*, *Starine JAZU XXXVIII*, Zagreb, 1937, 118-120; *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, prir. Vj. Štefanić, Zagreb, 1969, 82-84.

21. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962, 274; *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb, 1980, Tabla XXIII, 836-837.

22. *O migracijama na jadranskom području: Italia felix, Migrazioni slave e albanesi in Occidente*, Romagna, Marche, Abruzzi, secoli XIV-XVI (redakcija S. Anselmi), Ancona, 1988.

od Bosne do slovenskih zemalja, postupno su nakon 1450. bivale sve brojnije, ali se tek nakon 1500. pretvaraju u demografski rasap hrvatskih zemalja.²² U prvoj četvrtini XVI. stoljeća depopulacijom su bila zahvaćena ona područja što će ih nakon 1520. postupno zauzimati Turci.²³ Onaj dio hrvatskog prostora što se do kraja XVI. stoljeća sačuvao pod vlašću Venecije i Habsburgovaca bijaše, zajedno s područjem Dubrovačke Republike, tek isječak Hrvatske prije godine 1500. Time je bio izgubljen čitav središnji, vezični prostor između Sjevera i Juga, što se u kasnom srednjem vijeku, prije turskih osvajanja, nalazilo između donjeg porječja Bosne i Vrbsa prema Pounju. Na tom se dijelu hrvatskoga srednjovjekovnog područja, što je na potezu od Pounja prema Hrvatskoj južno od Velebita, između Zrmanje i Cetine, dopirao gotovo do istočnojadranske obale, u XVI. stoljeću temeljito promijenilo njegovo srednjovjekovno društveno ustrojstvo.

12. Bijeg ljudi s njihovih selišta osnovica je i početna pojava procesa društvenih promjena u Hrvatskoj između 1450. i 1550. Turske provale i depopulacija slabe i napokon, sámim osvajanjem, razaraju srednjovjekovnu strukturu društvenih zajednica sjeverno i južno od Velebita. Na području Lučke županije, pa u porječju Zrmanje, te dalje prema sjeveru u Lici i Pounju nestaje pod turskim udarima srednjovjekovno ustrojstvo plemićkih općina, iščezavaju rasuta hrvatska plemena, što bijahu staleški organizirana u doba Ludovika Anžuvina u sredini XIV. stoljeća.²⁴ Na prostoru što je uključen u opseg Turskog Carstva raspada se i srednjovjekovna crkvena organizacija: neke se biskupije postupno gase (makarska, kninska, skradinska), drugima se bitno steže prostor (zagrebačka).²⁵ Turski ratovi u istom razdoblju utječu i na gospodarski razvoj hrvatskih zemalja, otežavaju ekonomske veze između Slavonije i istočnojadranske obale, uvjetujući nakon 1500. privredni zastoj i u obalnim komunama od Zadra do Splita.²⁶ Na glavnini toga prostora, što još potkraj XV. stoljeća bijaše žarištem stvaralaštva, o čemu, naprimjer, svjedoči glagoljaška tiskara u Kosinju, u Lici, u kojoj je 1491. tiskan glagoljski Brevijar,²⁷ zamire u XVI. stoljeću misaona i umjetnička djelatnost.²⁸

Turski ratovi XVI. stoljeća, dakle, ostavili su dubok ožiljak na društvenom ustrojstvu hrvatskih zemalja, od prostora, naseljâ i ljudi, do društvenih zajednica i umjetničkog stvaralaštva.

d) Hrvatska i evropsko obzorje

13. U razvoju hrvatskoga društva sabiru se i prožimaju oko godine 1500, kao u žarištu sveukupnoga srednjovjekovlja, dva procesa bitno suprotnih obilježja: spoznaja o ugroženosti i rastu pojavâ društvene razgradnje, s jedne, te sazrijevanje i rascvat misaone baštine, s druge strane. Suprotnost tih pojava, što se počela jače naslućivati već nakon 1450, do kraja se oblikuje na prijelomu XV. i XVI. stoljeća, usmjeravajući Hrvatsku, jače nego ranije, prema evropskom obzorju. Moglo bi se reći da se razmatranjem te ključne suprotnosti može najbolje ocrtati uzajamnost Hrvatske i evropskih gibanja, odrediti njihovu blizinu ili udaljenost, što znači i položaj Hrvatske u tom razdoblju evropske/mediteranske povijesti.

23. O demografskim promjenama i depopulaciji u zadarskom zaleđu u prvoj pol. XVI. stoljeća: Raukar-Petricioli-Švelce-Peričić, n. dj., 229-242.

24. Nada Klaić, Postanak plemstva »dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske« HZ XI-XII, 1958-59, 121-163.

25. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, 340-341; Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, 274-275 (J. Kolanović, Katolička crkva).

26. T. Raukar, Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću, Radovi instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb, 1977, 203-225; isti, Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovici XVI stoljeća, HZ XXXV, 1982, 43-118.

27. Hrvatska književnost srednjega vijeka, predgovor Vj. Stefanića, 15; E. Hercigonja, Povijest hrvatske književnosti, Srednjovjekovna književnost, Zagreb, 1975, 210-235.

28. T. Raukar, Društveni razvoj u Hrvatskoj u XV stoljeću, HZ XXXVIII, 1985, 88-91.

Prvo, što u takvu razlaganju valja istaknuti jest da su se u Hrvatskoj oko godine 1500. pojavila nova ponašanja i drugačiji odnosi u njezinu društvu, kao plod promijenjenih okolnosti i sve jačeg poremećaja između razvojnih područja (a) i (b). Hrvatska, osamljena sred velikih sila, Turske, Venecije i Carstva, ili »miserima et desolata Corvacia«, kako je to nakon krbavske bitke u rujnu 1493. kazao poslanik pape Aleksandra VI u Senju Antonije Fabregues, prepuštena od bespomoćnih Jagelovića vlastitoj djelotvornosti, morala je na prijelomu XV. i XVI. stoljeća sama organizirati protuturski otpor.²⁹ Sav napor obrane na hrvatsko-turskoj granici, od Jajca do Klisa, prelazi od vladara na hrvatske feudalce i kondotijere. Istodobno, Hrvatska se pozivima za pomoć izravno obraća evropskom Zapadu, pa osobna pregnuća pojedinaca, kao što su Ivaniš Korvin, Žarko Dražojević, Petar Berislavić, Ivan Karlović, Krsto Frankapan ili Petar Kružić, s jedne, te ustrajni evropski pokušaji, s druge strane, daju pečat hrvatskoj povijesti u prvim desetljećima XVI. stoljeća.³⁰

14. Pozivi za pomoć evropskom Zapadu bijahu sveopći. Između 1490. i 1530. hrvatski banovi, prelati, feudali i humanisti drže protuturske govore, pišu pisma s pozivima za pomoć, obraćaju se dvorovima i vladarima, od pape, do dužda i cara, ali se u takva nastojanja uključuju i drugi pojedinci, pa i društvene institucije.³¹ Prijelomnim poticajem takvu djelovanju bijaše krbavski poraz 9. rujna 1493. što su ga već suvremenici smatrali veoma pogibeljnim za Hrvatsku. Antonije Fabregues je u prije spomenutu pismu isticao, iz Senja promatrajući Hrvatsku, da je na Krbavskom polju »zarobljeno i pogubljeno čitavo hrvatsko plemstvo« (nobilitas Corvatie), pa »u čitavoj Hrvatskoj nitko nije preostao tko bi se mogao oduprijeti«. ³² Hrvatski sabor je, pak, iz Bihaća u travnju 1494. tražio pomoć od pape Aleksandra VI, ističući da je »ova najjadnija pokrajina od Turaka ognjem i mačem opustošena«. ³³ Spoznaja o opustošenosti Hrvatske bijaše, dakle, zajednička, pa taj izričaj neće bezrazložno postaviti u naslov svojega govora pred papom Leonom X godine 1516. modruški biskup Šimun Kožičić Benja (De Corvatiæ desolatione), ³⁴ ali su svi evropski pokušaji u kriznim desetljećima, od krbavske bitke do pada Klisa, bili više-manje bezuspješni. »Orationes pro Croatia«, kako 1522. svoj govor u Nürnbergu naslovljuje Bernardin Frankapan, ³⁵ zastaju pred vratima dvorova i evropske osjećajnosti, uz, donekle, iznimku papinstva koje je od pape Pia II Piccolominia u sredini XV. stoljeća do Leona X u doba Petra Berislavića, iskazivalo razumijevanje za hrvatski prostor, ugrožen širenjem Osmanskog Carstva. ³⁶

15. Ali, ako pozivi za pomoć nisu znatnije odjeknuli na evropskom Zapadu, pa je Hrvatska u otporu Turcima bila ograničena na vlastiti prostor, ona je, unatoč tome, misaonim stvaralaštvom u tom istom razdoblju bila integralnim dijelom evropskog razvoja. Hrvatsko se društvo, dakako, u tijeku čitava srednjovjekovlja razvijalo u tijesnoj uzajamnosti s evropskim/mediteranskim gibanjima, ali je u kasnom srednjem vijeku njegovo uključivanje u evropsku povijest bivalo sve čvršćim i složenijim, u široku rasponu od umjetnikâ i humanistâ do tiskarstva. Prvotiskak misala 1483. ili kosinjska i senjska tiskara 1491. i 1494. nisu samo konačni rascvat glagoljskog smjera hrvatske književnosti nego i rano uključivanje Hrvatske u evropski tehnološki

29. Šišić, Rukovet spomenika, 35-36.

30. Klaić, n. dj., II/3; o Petru Berislaviću: Mesić, Banovanje Petra Berislavića i Hrvati nakon bana Berislavića; o Ivanu Karloviću: P. Grgec, Hrvatski Job Snaestoga vijeka ban Ivan Karlović, Zagreb, 1932; M. Petrojević, Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa, Zagreb, 1931.

31. Govori protiv Turaka, preveo i uredio V. Gligo, Split, 1983.

32. Šišić, Rukovet spomenika, 36.

33. isto, 76-78; Klaić, n. dj., II/3, 196-197.

34. Govori protiv Turaka, 331-334.

35. isto, 343-345.

36. Raukar, Društveni razvoj u Hrvatskoj, 80.

razvoj i Gutenbergov komunikacijski preobražaj.³⁷ Marulićeva latinska djela, oslonjena na du-gu baštinu hrvatskog latinizma, što se proteže kroz čitavo srednjovjekovlje, i na djelatnost hu-manista XV. stoljeća, jesu podjednako djela i hrvatskog i evropskog stvaralaštva. Upravo u trenutku kada se Hrvatska nalazila na okrajku Evrope, na granici s Osmanskim Carstvom, i kada je Evropa bila više-manje ravnodušna spram njezinih vapaja za pomoć, hrvatsko je društvo bilo najizrazitije na razini evropskoga razvoja. Marulićeva »Institucija« (1506) ili »Evangelistar« (1516) u samom su vrhu evropske duhovnosti i evropskog stvaralaštva, pa se na početku XVI. stoljeća dalje od Marulića ni u Evropi nije moglo.³⁸

Odnosi Hrvatske spram evropskog društva bijahu oko godine 1500. dvoslojni. Kao što su se u svakodnevici hrvatskih zemalja tada prožimali ugroženost i stvaralaštvo, tako su se i u odnosi-ma s Evropom dodirivali neuspjeh političkih nastojanja i uključivanje u evropsku kulturnu ba-štinu. Društvena svakodnevica i misaono stvaralaštvo bijahu na razmeđu XV. i XVI. stoljeća dva razvojnaja sloja bitno različitih dometa. Ali, ako je Hrvatska duhovnošću oko 1500. pripadala evropskom društvu, onda je evropska šutnja spram poziva u pomoć, u biti, još jače svjedočan-stvo o samozatajnoj ustrajnosti Hrvatske na evropsko-osmanskoj granici u jednom prijelom-nom vremenu.

KROATIEN UM DIE WENDE DES XV. JAHRHUNDERTS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Es ist die Aufgabe dieses Artikels die HAUPTERSCHEINUNGEN in der kroatischen Geschichte um die Wende des XV. Jahrhunderts zu beschreiben. Das war die Zeit tiefe und gründliche Veränderungen in der kroatischen Gesellschaft. Die gesellschaftlichen Prozesse auf dem Gebiet der kroatischen Länder von 1450 bis 1550 hingen von der Beziehung zwischen den Machtstrukturen und äusseren Faktoren. Auf dem ungarisch-kroatischen Thron befanden sich im XV. Jahrhundert die zwei hervorragenden Herrscher: Sig-mund und Mathias Korvin, aber ihre Tätigkeit war nach den europäischen Geschehnissen gerichtet. Diese Tatsache, wie auch die immer ausgeprägtere Krise auf dem Gebiet der Länder des hl. Stephan, in der Epoche des immer stärkeren türkischen Drucks auf den nordwestlichen Teil der Balkaninsel, bedingte die Steigerung der Gefährdung des kroatischen Raumes. Zur Zeit der Dinastie Jagelović (1490-1526) war die königliche Macht abgeschwächt und die europäischen Herrscher konnten sich dem türkischen Druck nicht entgegenstellen: bis zum Fall der Festung Klis wurde schon der grösste Teil der kroatischen Länder der türkischen Macht unterworfen. Die türkischen Kriege und Eroberungen verursachten grosse veränderungen im gesellschaftlichen Gefüge der kroatischen Länder, besonders auf dem mittleren Teil des kroati-schen Gebietes, vom Pounje gegen Kroatien südlich von Velebit. Auf diesem Gebiet verschwanden die mittelalterlichen gesellschaftlichen Gemeinschaften, Südlungen und ihre Einwohner. Die wirtschaftliche Tätigkeit wurde immer schwächer und es löschte sich die künstlerische und kulturelle Tätigkeit. Kroatien suchte erfolglos Hilfe von Europa, und gleichzeitig war es mit seiner gedankvollen Tätigkeit fest in die Entwicklung der europäischen Gesellschaft eingeschlossen. Der Unterschied zwischen dem politischen Mis-slingen und dem kulturellen Erbe des europäischen Westens, wie auch zwischen dem gesellschaftlichen Aufbau und dem künstlerischen Aufstieg auf dem Gebiet Kroatiens ist das wesentliche Kennzeichen der kroatischen Geschichte um 1500.

37. Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*, 210-235.

38. Tomasović, Marko Marulić.

Sl. 3 – Senjanin Nikola Jurišić, znameniti hrvatski vojskovođa, kapetan Senja i Rijeke, vojni zapovjednik krajiške vojske i slavni branitelj Kisega od Turaka 1532 (prema bakrorezu Adama Ehrenreicha)